

Proposta d'un programa per a educar en valors mitjançant l'activitat física i l'esport

■ PEDRO JESÚS JIMÉNEZ MARTÍN

Doctor en Ciències de l'Activitat Física i l'Esport.
Professor de Models d'Intervenció i Tècniques de Recerca per a Educar en Valors mitjançant l'Activitat Física i l'Esport.
Institut Nacional d'Educació Física. Universitat Politècnica de Madrid

■ LUIS JAVIER DURÁN GONZÁLEZ

Doctor en Sociologia i Ciències Polítiques.
Professor de Valors Socials i Esport.
Institut Nacional d'Educació Física.
Universitat Politècnica de Madrid

■ Paraules clau

Valors Socials i Esport, Educació en Valors, Models d'Intervenció

Resum

En aquest article volem presentar un programa d'intervenció per educar en valors mitjançant l'activitat física i l'esport fruit d'una tesi doctoral presentada l'any 2000, i perfeccionat gràcies a l'experiència que hem anat adquirint tot al llarg dels tres últims anys. El programa apareix estructurat en una seqüenciació lògica de fases d'intervenció acompanyades d'un cert nombre d'estratègies per poder desenvolupar-les.

Introducció

En aquest article presentarem un programa d'intervenció per educar en valors mitjançant l'activitat física i l'esport. Aquest programa té com a referent inicial una tesi

doctoral presentada l'any 2000, l'objectiu de la qual era el disseny i posada en pràctica d'un *Model d'Intervenció per educar en valors joves en risc mitjançant l'activitat física i l'esport*, per tal de transformar positivament els seus valors i actituds, així com millorar la docència dels professors d'educació física. (Jiménez, 2000).

La investigació es va realitzar amb 11 centres (7 aules-taller i 4 de garantia social) del *Programa de Garantia Social de la Comunitat de Madrid* en l'horari lectiu corresponent a l'assignatura d'educació física, i anava adreçat a joves d'entre 14-18 anys que havien estat rebutjats pel sistema educatiu o que hi havien fracassat, però també a joves desescolaritzats. Joves que es caracteritzaven per una gran problemàtica social i personal.

Aquest *Model* va suposar la creació per primera vegada a Espanya d'un marc d'actuació estructurat amb joves en risc, on es va estudiar de forma científica, a través de nombroses tècniques d'investigació, l'eficàcia dels seus plantejaments.

El punt de referència en què ens recolzem per elaborar el nostre model d'intervenció van ser els treballs que ha anat realitzant Donald Hellison des dels anys 70 amb aquesta mena de poblacions; aquesta experiència l'ha convertit en un figura de gran rellevància internacional.

El nostre contacte amb Donald Hellison a València, gràcies al professor Melchor Gu-

tiérrez, i la creació d'una línia de treball a l'INEF de Madrid on s'imparteixen les assignatures de *Valors socials i esport* i *Models d'intervenció per educar en valors mitjançant l'activitat física i l'esport* ens han ajudat a continuar madurant i enfortint el nostre programa i ha donat lloc, a més a més, a nombroses investigacions sobre valors.

El programa que presentem recull, doncs, la nostra experiència en aquest àmbit i s'ofereix com un possible recurs adreçat a *Llicenciats en Ciències de l'Activitat Física i l'Esport*, per donar resposta a la gran necessitat que tenim en la nostra societat actual de treballar en valors.

Valors socials i esport

Encara que l'educació en valors pot ser abordada des de moltes matèries, considerem que l'activitat física i l'esport constitueixen un context ideal gràcies a l'enorme atractiu que exerceix sobre els joves i la seva particular forma de desenvolupar-se, que facilita nombroses situacions de relació interpersonal amb els companys i professors, tot oferint oportunitats úniques per desenvolupar qualitats personals i socials, com ara l'autoestima, la solidaritat, la cooperació... (Spencer, 1996; Gutiérrez, 1995, 1997; Miller i Jarman, 1988; Curthorpe i Parker, 1996; Miller, Bredemeier i Shields, 1997).

■ Abstract

In this article we introduce an intervention program for educating in values through physical activity and sport, consequence of a doctoral thesis submitted in 2000, and improved thanks to the experience we have acquired during the last three years. The program is structured in a logical sequence of intervention phases with some strategies to develop them.

■ Key words

Social Values and Sport, Values Education, Intervention Models

Tanmateix, hem de matisar que davant d'una retòrica enganyosa, que ens presenta l'esport en qualsevol de les seves manifestacions, com una cosa bona i positiva, el cert és que un mínim de sentit crític de la realitat, fa palès que aquest fenomen es presenta, com la condició humana, atapeït d'ambivalències i contradiccions. L'activitat física i l'esport poden ser font d'integració, cooperació i tolerància, però també de conflictes, exclusió, violència...

Els valors positius no es promocionen pel simple fet de la pràctica esportiva; mitjançant aquesta tan sols es posen de manifest els valors que ja estaven afirmats en la persona que la realitza. (Gutiérrez, 1995, 1997).

Perquè veritablement es doni una educació en valors cal establir una metodologia precisa amb uns objectius concrets, unes activitats i estratègies pràctiques que els facin operatius i unes tècniques d'avaluació adequades que ens permetin de confirmar si s'ha produït una millora en els valors i actituds dels alumnes després de la nostra intervenció. Això suposa que hem d'invertir-hi temps a les nostres classes i eliminar alguns aspectes del currículum. (Miller i Jarman, 1988; Gutiérrez, 1995, 1997; Hellison, 1991, 1995; Wandzilak, 1985; Figley, 1984).

Programa d'intervenció per educar en valors mitjançant l'activitat física i l'esport

Les bases teòriques en què es fonamenta el programa que presentem tenen com a font principal el *Model de Donald Hellison*, però adaptat a la nostra realitat, a Espanya, tot introduint-hi, a més a més, estratègies pertanyents als principals corrents d'educació en valors com ara la *Clarificació de Valors*; *Desenvolupament Cognitiu-Estructural*; i *l'Educació del Caràcter*.

El programa s'estructura en tres fases: a) Confiança i participació, b) Promoció de valors mitjançant l'activitat física i l'esport; c) Transferència d'allò que hom ha après a altres àmbits de la vida quotidiana. Cada fase, alhora, presenta diferents nivells o objectius amb les seves corresponents estratègies; es tracta d'anar aconse-

guint en els alumnes una progressió flexible per nivells, tot superant els objectius proposats.

Fase 1. Confiança i participació

Aquesta fase, que engloba els nivells I i II, abasta la primera part de la intervenció i ajudarà a establir unes bases mínimes que facilitin el desenvolupament del Model.

Nivell I. Establiment d'un ambient positiu entre tots els integrants del programa basat en la confiança

La nostra experiència confirma que aquesta primera fase de contacte és essencial, de manera que, si no aconseguim d'establir-la trobarem dificultats a l'hora de posar en pràctica la resta de les fases del programa. Si els alumnes no confien en nosaltres o no ens veuen propers a ells, com els parlarem de valors? El seu principal objectiu és l'establiment d'una relació d'afecte i confiança entre els mateixos joves, i entre ells i el/els educador/s.

Una de les conclusions més rellevants que hem anat confirmant a l'hora d'establir aquesta confiança és l'enorme importància que posseeix el perfil de l'educador que aplicarà el programa. Perfil, pel que fa a les estratègies que adopta l'educador a l'hora d'afavorir el contacte amb els seus alumnes i desenvolupar-hi un tracte personal.

Potser la reflexió més important sigui la presa de consciència per part de l'educador que la seva actuació representa un model per als seus alumnes, i que ha de ser el primer a reflexionar fins a quin punt té assumits ell mateix els valors que desitja de transmetre. Les estratègies que componen aquest nivell són:

Interaccions afectives del grup

Tot el que ensenyem a les nostres classes no té cap de sentit si no som capaços de connectar amb els alumnes. Des del primer moment cal establir converses personals amb els alumnes i, molt especialment, amb els líders de la classe, per tal de conèixer-los millor i de saber les seves circumstàncies personals. És molt important parlar amb ells, escoltar-los, infor-

mar-se sobre les seves aspiracions i il·lusions, preguntar-los pels seus problemes, aficions...

En resum, mostrar-los que són importants per a tu. Si sovint ens costa d'escoltar el consell d'un amic, com parlarem de valors als nostres alumnes si som incapaços de tenir un mínim de confiança amb ells?

Introducció dels objectius del programa

Des del primer dia de classe hem de presentar la nostra filosofia de treball basada en l'educació en valors mitjançant l'activitat física i l'esport. Aquest dia, encara que sigui breument, informarem de la importància que concedirem als comportaments a classe; introduïrem la necessitat d'establir regles quan sorgeixin conflictes; reflexionarem sobre la importància d'ajudar a recollir i col·locar el material atès que la classe és un benefici per a tothom... Les estratègies més importants a utilitzar són:

- *Establiment de regles generals de classe amb la idea de "poques regles però clares".* Aquestes regles ajuden a generar la sensació de seguretat i suport claus per poder realitzar qualsevol mena d'activitat i en aplicar-les incidirem en la importància que tenen per al funcionament del grup. Encara que aquesta estratègia es presentarà el primer dia, es continuarà aplicant al llarg de tota la intervenció.
- *Distribució de responsabilitats entre els alumnes.* Amb aquesta estratègia busquem de donar responsabilitat als alumnes, tot fent que s'impliquin de forma activa en el funcionament de la classe. Distribuïrem entre ells activitats de col·laboració, com ara la col·locació inicial del material, la recollida al final... La nostra experiència ens diu que aquesta proposta cal introduir-la el primer dia de classe, perquè si es fa més endavant costarà més que sigui acceptada (Stielh, 1993).

Amb aquestes estratègies farem conèixer als alumnes el grau d'implicació que busquem en ells, amb la idea de formar part d'una comunitat democràtica on se sentin protagonistes i responsables de la marxa del programa, que han de sentir com una cosa pròpia.

Nivell II. Participació

El segon aspecte clau que necessitem aconseguir, abans de començar a parlar de valors amb els nostres alumnes, és la seva participació en les activitats programades.

La clau de la participació consisteix a aconseguir prou motivació per part dels alumnes perquè s'impliquin en les activitats que proposem. En aquest punt, hem de reflexionar sobre la quantitat de recursos d'activitat de què disposem com a professors per poder oferir diferents possibilitats.

En primer lloc, hem d'escollir les activitats en funció dels valors que volem treballar amb els nostres alumnes i, alhora, transformar-les en la seva lògica interna (si cal) per adaptar-les als nostres objectius.

Tenint com a referència el *Model de Donald Hellison*, l'evolució lògica seria començar per plantejar nosaltres les activitats ("participació sota la tutela del professor") i a poc a poc anar delegant responsabilitats en els alumnes (teledirecció) perquè dissenyin les seves pròpies sessions o portin algunes parts de la classe. (Escalfament, estiraments...) (Hellison, 1995, 1993, 1991, 1978).

El disseny de sessió que seguirem a cada classe també és fonamental. En aquest aspecte volem destacar el referent utilitzat per Donald Hellison que suposa: presentació inicial dels objectius en valors o comportaments a aconseguir a la classe; activitat amb moments de reflexió si cal; es finalitza amb deu minuts d'avaluació i referència als esdeveniments que han tingut lloc a classe. (Hellison, 1995).

Entre les activitats que podem utilitzar destaquem:

Esports tradicionals adaptats (futbol, bàsquet, voleibol, beisbol...)

Aquests esports tenen importants avantatges però alhora seriosos inconvenients. La seva principal virtut resideix en la popularitat de molts d'ells entre la majoria dels nostres alumnes i, per tant, en la seva capacitat per atreure'ls cap a la pràctica. El més gran defecte que presenten és quan els practicants reproduïxen valors propis de l'esport d'alt rendiment.

Per aconseguir avenços en el treball en valors a través d'aquestes modalitats esporti-

ves cal introduir-hi adaptacions reglamentàries (d'obligat compliment) i també estratègies diverses que afavoreixin explícitament els objectius esmentats; per exemple, preparar a consciència la composició dels equips per tal de generar noves relacions entre els i les alumnes i evitar aprofundir en les segmentacions ja existents en el grup, o introduir-hi "temps morts" de reflexió per afrontar els conflictes que puguin aparèixer durant la pràctica.

Esports alternatius

(hoquei pista, corfbol, caiac-polo...)

A través dels anys de pràctica hem confirmat que aquests esports, sense deixar de ser competitius, d'equip i reglamentats, a causa del seu caràcter de novetat, no comporten que els alumnes els identifiquin amb rols sexuals discriminatoris ni amb aptituds molt diferenciades també discriminatories, per la qual cosa resulten extraordinàriament útils per treballar aspectes de coeducació.

Jocs cooperatius

Es tracta de jocs i activitats a realitzar entre tot el grup, de caràcter cooperatiu, divertides i escassament reglamentades. Són molt útils, per exemple, per motivar els alumnes en la fase introductòria o d'escalfament de la sessió. Els plantejem com una forma distinta i més provocadora de treballar aspectes de condició física.

Activitats cooperatives de repte i d'aventura

Es tracta de desenvolupar un seguit d'activitats on conjunim el repte, l'aventura i el risc -elements altament provocadors per als nostres alumnes- amb la cooperació, atès que requereixen un treball "en grup" per superar-les feliçment. Fins i tot se'ls fa creure que la seguretat passa a dependre d'ells mateixos.

Jocs i activitats d'aire lliure

(en l'entorn urbà i en el medi natural)

Segons les circumstàncies en aquest bloc d'activitats es poden realitzar des de jocs bàsics d'orientació en parcs i poliesportius, fins a experiències de busseig, muntar a cavall, sortides en piragües, sortides a albergs, organització de jornades d'aventura, etc.

Amb els anys hem comprovat que amb vista a potenciar la fase 1 d'establiment d'un clima de confiança, realitzar sortides dels centres a l'entorn natural suposa un avenç extremadament positiu en la relació amb els alumnes.

Altres activitats

Alguns exemples d'activitats que es poden desenvolupar: patinar sobre gel, sessions de balls de saló o d'expressió corporal, arts marcial...

Fase 2. Promoció de valors mitjançant l'activitat física i l'esport

Amb aquesta fase donem pas a un treball específic en la transmissió de valors mitjançant una sèrie d'estratègies pràctiques que engegarem a través de les activitats físicoesportives que hem explicat en la fase anterior.

Cada educador, a l'hora d'aplicar aquest programa, i en funció de la seva realitat, haurà d'analitzar i prioritzar quin valor o valors vol treballar amb els seus alumnes. Aquests valors esdevindran el referent a partir del qual s'adaptaran totes les estratègies del programa, per la qual cosa és important l'elecció d'un o dos valors prioritaris (Wandzilak, 1985).

En el nostre cas, dintre de l'heterogeni camp dels valors, i seguint la línia de Donald Hellison, escollim com a valor principal de treball en les nostres intervencions la *Responsabilitat* en els seus dos vessants: personal i social (Hellison, 1995; 1993; 1991; 1978; 1973).

La *responsabilitat personal* entesa com la responsabilitat d'assumir els propis actes i actuar en consideració i respecte cap al valor de les persones i de les coses; i *responsabilitat social* com la sensibilitat cap als sentiments i necessitats dels companys, tot respectant els seus drets, cooperant i treballant junts en la consecució de fites i negociant conflictes. Tots dos valors els hem concretat alhora en dos punts: *l'autocontrol del comportament i la integració i cooperació amb els altres*.

Tots dos valors els considerem el punt de partida mínim que hi ha d'haver en tot grup de treball, però, alhora, els hem jerarquitzat. El desenvolupament de l'autocontrol

del comportament per part dels nostres alumnes és un aprenentatge previ a la cooperació, perquè si a les nostres classes els alumnes no se senten segurs i tenen por dels seus companys se'n dificultarà el procés de cooperació.

Tanmateix, el cert és que en la realitat hem de treballar-los plegats, i en alguns grups poden tenir superat el primer valor i caldrà incidir només en la integració.

Nivell III. Autocontrol dels comportaments agressius i violents

Aquest aspecte tracta d'afavorir el desenvolupament de l'autocontrol dels comportaments agressius i violents en qualsevol de les seves manifestacions. Les estratègies més importants a utilitzar són:

Normes pràctiques a aplicar en les activitats

Aquestes s'apliquen a les diferents activitats esportives programades, i constitueixen la base per potenciar el treball de reflexió amb els alumnes en relació amb el nivell de la prevenció de la violència. Com a exemple podem posar una regla que sempre ens ha funcionat: "reconèixer en veu alta davant els companys que s'ha comès una falta".

Resolució pacífica de conflictes

Aquesta estratègia s'utilitza al llarg de tota la intervenció sempre que sorgeix un conflicte. La seva finalitat és desenvolupar el pensament reflexiu dels alumnes, perquè solucionin els seus conflictes sense recórrer a conductes violentes. Es tracta de proporcionar uns instants de reflexió sobre les conseqüències dels seus actes deixant sempre la possibilitat d'incorporar-se novament si es comprometen a canviar de comportament.

Nivell IV. Integració i cooperació amb els altres

Dintre d'aquest nivell vam incloure el treball d'integració per gèneres o coeducació, igual com les relacions interculturals, per tal de prevenir comportaments racistes o xenòfobs.

Volem trencar els estereotips, com ara "l'esport és coses de nois", "no vull jugar amb les noies perquè són unes pocatra-

ça"... Entre les estratègies que vam incloure destaquen:

Distribució estratègica en la composició dels equips i grups

Es tracta d'organitzar estratègicament la composició dels equips i grups per tal de generar noves relacions entre l'alumnat i evitar aprofundir en les possibles segmentacions existents.

En aquest sentit, la tècnica del test sociomètric esdevé una eina de gran utilitat. El test sociomètric ens permet de conèixer a fons com és l'estructura interna del grup amb què treballem i la dinàmica relacional dels seus membres; informació essencial a l'hora d'assolir-ne el control (Arruga i Valieri, 1974).

Gràcies a la utilització d'aquesta tècnica en les nostres intervencions, podem conèixer com és la dinàmica relacional dels membres del grup i els diferents subgrups, els líders evidents i encoberts de cada subgrup, el potencial social de cada membre del grup en l'aspecte de persones rebutjades, ignorades, amitats, enemics... informació que facilita el nostre treball a l'hora d'establir equips i grups de treball a classe (Arruga i Valieri, 1974).

Normes pràctiques a aplicar en les activitats

Es tracta de tenir clares un seguit de normes que establirem en les diferents activitats, que potenciïn la integració i la cooperació amb els altres. Com a exemple de les que hem utilitzat amb èxit podem destacar: obligatorietat que almenys tres persones de l'equip hagin tocat pilota abans de llançar a cistella o porteria; els equips han de ser obligatòriament mixtos; tothom passa per la posició de porter...

Experiències esportives amb equips femenins d'un cert nivell

Encara que aquesta idea no la vam arribar a aplicar, volem destacar-la per la gran capacitat formativa que ens ofereix. En enfrontar-se amb equips femenins d'alt nivell pretenem que els nostres alumnes reflexionin i prenguin consciència que les diferències habituals que ells poden observar entre homes i dones, en moltes circumstàncies de la vida no són degudes a factors genètics inamovibles sinó simple-

ment a haver tingut més o menys oportunitats i experiències.

Fase 3. Transferència d'allò que hom ha après a d'altres àmbits de la vida quotidiana

Aquesta fase es pot considerar com la més important, però també la més difícil del nostre programa, perquè suposa que l'alumne ha estat capaç de transferir, els valors apresos, a la seva vida personal, cosa que els crea estils de vida més enriquidors, i això en el fons constitueix la meta de qualsevol proposta d'educació en valors. Aquí és on es mostra realment que l'activitat física i l'esport es converteixen en un mitjà per aconseguir una finalitat més profunda.

Nivell V. Transferència dels aprenentatges a la realitat personal

Encara que aquest nivell correspon a l'última fase del programa, la seva aplicació ha de realitzar-se al llarg de tota la intervenció; tenen especial interès els diferents comentaris i missatges que hem llançat als nostres alumnes en l'experiència quotidiana de les nostres classes. Entre les estratègies que pertanyen a aquest nivell destaquen:

Reflexió personal i grupal amb els alumnes

Si volem que es produeixi un canvi en els valors dels nostres alumnes cal reflexionar amb ells, per això al llarg de tota la intervenció, bé durant el desenvolupament de les sessions de classe o bé en classes teòriques, reflexionarem amb els alumnes sobre els valors que s'estableixen al programa. El diàleg amb els alumnes s'orientarà en base a inculcar-los unes expectatives de futur i fer-los entendre que les estratègies plantejades tenen com a objectiu facilitar-los una preparació per a la vida posterior a nivell laboral i relacional... Així, en tot moment podem fer-los veure que la puntualitat no és només per a les nostres classes sinó per a les oposicions, el treball; que la capacitat d'autocontrol en el món laboral i les habilitats de comunicació quan estigui amb la seva parella seran importants...

El treball amb *dilemes morals* a aquest nivell esdevé una estratègia de gran interès. Els dilemes morals pertanyen al corrent del *Desenvolupament Estructural-Cognitiu* que s'ha constituït com una de les línies prioritàries dintre del marc de la investigació sobre la transmissió de valors en Educació Física.

Aquesta tècnica busca de desenvolupar el raonament moral dels alumnes a través del plantejament d'històries hipotètiques o reals que es presenten com un conflicte sociocognitiu de valors en contraposició. La idea és potenciar la reflexió crítica a través del diàleg, perquè els alumnes vagin desenvolupant el seu raonament moral davant els conflictes, prenent com a base els valors universals (Hersh, Reimer i Paolitto, 1998).

Creació d'hàbits de vida saludable: prevenció de drogodependències, educació sexual, educació per a la salut, higiene...

En relació amb aquesta última fase del nostre programa, a més a més de les activitats esportives i cooperatives que s'han anat realitzant, es propiciaran xerrades i debats sobre la importància de la higiene i la salut, les drogodependències o sobre educació sexual, per tal de potenciar-hi una consciència crítica envers a aquestes situacions.

Entenem que una proposta com la que plantejgem, que incideix en el foment d'hàbits de vida saludables, igual com en una correcta utilització del temps de lleure, pot significar un important antídoto davant les influències negatives del medi social on es desenvolupen habitualment els nostres alumnes.

Conclusions

Per a aquelles persones que estiguin interessades a treballar aquest àmbit, volem tornar a recordar la necessitat d'establir programes que disposin d'una metodologia precisa, amb estratègies i recursos adaptats, així com unes bones tècniques d'in-

vestigació que permetin de confirmar els resultats del nostre treball.

També considerem summament important que els professionals que vulguin treballar amb aquesta mena de programes tinguin una bona formació específica, atès que l'experiència ens diu que les bones intencions, amb falta de formació, estratègies, i recursos específics, pot dificultar les intervencions.

Encara que aquí hem ofert un programa de treball pràctic en el marc de l'educació en valors mitjançant l'activitat física i l'esport, cal recordar la importància d'actuar des de models *ecològics*, és a dir, programes on s'intenti d'implicar, amb els mateixos objectius, la pràctica totalitat dels sectors que incideixen en la realitat dels nostres alumnes: família, barri, amics, mitjans de comunicació...

L'activitat física i l'esport per si sols no són la solució que resoldrà tots els problemes; cal una intervenció global en què s'impliquin tots els factors que envolten aquests joves. Avui dia hem de prendre consciència que la societat som tots i tenim la responsabilitat de millorar-la (Hellison, 1995; Gutiérrez, 1995).

En aquest sentit, seria ideal d'aconseguir, com a mínim, la possibilitat de coordinar-se amb la resta de professorat del centre, per tal d'establir una línia comuna de treball basada en la promoció de valors, tot oferint d'aquesta forma una major coherència davant l'alumnat.

Bibliografia

Arruga y Valeri, A. (1974). *Introducción al test sociométrico*. Barcelona: Herder.

Cutforth, N. i Parker, M. (1997). Promoting affective development in physical education. The value of journal writing. *JOPERD*, (67) (7), 19-23.

DeBusk, M. i Hellison, D. (1989). Implementing a physical education self-responsibility model for delinquency prone youth. *Journal of Teaching Physical Education* (8) (2), 104-112.

Figley, G.(1984). Moral education through physical education. *Quest* (36) (1), 89-101.

Gutiérrez Sanmartín, M. (1995). *Los valores sociales y el deporte. La actividad física y el de-*

porte como transmisores de valores sociales y personales. Madrid: Gymnos.

– (1997). *Los Valores sociales y el deporte. Actualidad Docente, Confederación Española de Centros de Enseñanza* (189), 46-48.

Hellison, D. (1973). *Humanistic physical education*. New Jersey: Prentice-Hall.

– (1978). *Beyons balls and bats, alineated (and other) youth in the gym*. Washington: AAHPER.

– (1988). Cause of death: physical education –a sequel-. *JOPERD*, 18–21.

– (1991). The whole person in physical education scholarship: toward integration. *Quest* (43), 307-318.

– (1993). The coaching club. Teaching responsibility to inner-city students. *JOPERD* (64) (5), 66-70.

– (1995). *Teaching responsibility through physical activity*. (59)(4) 18-21. Champaign, Illinois: Human Kinetics.

Hersh, R., Reimer, J. i Paolitto, D. (1998): *El crecimiento moral de Piaget a Kohlberg*. Madrid: Narcea.

Jiménez Martín, P. (2000). *Modelo de Intervención para educar en valores a jóvenes en riesgo a través de la actividad física y el deporte*. Tesis Doctoral. Madrid:Universidad Politécnica de Madrid, Escuela Superior de Arquitectura, Departamento de Física e Instalaciones aplicadas a la Edificación, al Medio Ambiente y al Urbanismo.

Martinek, T. (1997). Serving underserved youth through physical activity. *Quest* (49), 3-7.

Martinek, T. i Hellison, D. (1997). Fostering resiliency in underserved youth through physical activity. *Quest* (49), 34-39.

– (1998). Values and goal-setting with underserved youth, *JOPERD* (69) (7), 47-52.

Miller, R. i Jarman, B. (1988). Moral and ethical carácter development –views from past leaders. *JOPERD* (59) (6), 72-78.

Miller, S.; Bredemeier, B. i Shields, D. (1997). Sociomoral education through physical education with at-risk youth. *Quest* (49) 114-129.

Spencer, A. (1996). Ethics in physical and sport education. *JOPERD* (67) (7), 37-39.

Stield, J. (1993). Becoming Responsible -Theoretical and Practical Considerations. *JOPERD* (64) (5), 38-40; 57-59; 70-71.

Wandzilak, T. (1985). Values Development through physical education and athletics, *Quest* (37) (2), 176-185.